

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Скакальська І. Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921-1939 рр.: монографія. — Тернопіль: Астон, 2013.

У сучасний період розвитку української державності національна еліта перебуває у стані перманентного пошуку найоптимальніших форм і способів державного управління, гармонізації взаємин між суспільством та державою. Практика показує, що від рівня її якості залежить динаміка розвитку соціально-економічних, політичних, суспільних, культурних процесів, що визначають місце України на політичній мапі Європи і світу.

З огляду на те, активізація досліджень проблем формування, становлення та розвитку національної еліти, її регіональних особливостей, зокрема у західних областях України, є надзвичайно актуальною і має важливе наукове, політичне та соціальне значення. Особливий інтерес виявляється до міжвоєнного періоду західноукраїнського регіону, що пояснюється, насамперед, прагненням розкрити джерела формування національної еліти в умовах іноземного панування. Тим паче, що національно свідомий та політично активний провід українського населення Західної Волині того часу, яким власне й була еліта, розв'язував проблеми етнічного самозбереження, задоволення суспільних, культурних і духовних потреб свого народу, ставши активним учасником суспільного життя краю. Тому монографія Ірини Скакальської "Політико-соціальні виміри та етнокультурні трансформації української еліти Західної Волині 1921-1935 рр." є дуже своєчасною та актуальною.

Авторка роботи поставила доволі складне, однак цілком виправдане завдання - спираючись на історичну літературу, методологічні засади та джерельну базу, комплексно, ґрунтовно і всебічно реконструювати українську еліту Західної Волині міжвоєнного періоду.

Не викликає жодних сумнівів наукова новизна рецензованого дослідження, адже українська еліта Західної Волині з погляду її політико-соціальних вимірів та етнокультурних трансформацій в умовах Другої Речі Посполитої українськими науковцями досі комплексно не вивчалася.

Дослідницею ґрунтовно проаналізовано стан наукової розробки теми. Значну увагу в роботі приділено висвітленню історіографічного доробку вітчизняних науковців. Одним із позитивних моментів першого розділу монографії є те, що дослідниця окрему увагу звертає на аналіз наукової спадщини громадсько-політичних та релігійних діячів української діаспори в Німеччині, Канаді, Чехії і Словаччині та висвітлення ролі окремих наукових установ за кордоном (зокрема, Українського І історичного кабінету при Міністерстві закордонних справ тогочасної Чехословаччини) у дослідженні і популяризації української історії. На жаль, з поля зору Ірини Богданівни випали праці російських дослідників, присвячені вивченню сутності понять "еліта" та "інтелігенція", наприклад, А. Кошелєвої, Є. Охотського, Г. Ашина, К. Манхейма та ін.

В основу рецензованої монографії покладено значний масив неопублікованих документів, що зберігаються як у фондах вітчизняних архівів (ЦДАГО України, ЦДІА України у Львові, державних архівів Волинської, Рівненської, Житомирської та Тернопільської областей), так і зарубіжних, зокрема у Брестському державному обласному архіві (Білорусь). Дослідницею залучено широкий спектр опублікованих джерел - офіційні документи, мемуари і спогади, пресові видання, публіцистичні та художні твори представників волинської еліти. Всебічний та неупереджений підхід до всієї сукупності джерелознавчої бази дав змогу Ірині Скакальській здійснити науковий аналіз етнокультурної трансформації та соціально-політичного виміру в середовищі української еліти Західної Волині; міжвоєнного періоду ХХ століття.

Ірина Скакальська абсолютно слушно і доречно одну з частин монографії присвячує аналізу дефініцій "еліта" та "інтелігенція", оскільки без авторського розуміння їх сутності не можливо було б розкрити власне об'єкт дослідження. Заслуговує на позитивну оцінку запропоноване авторкою визначення поняття "еліта" з огляду на історичні реалії Західної Волині міжвоєнного періоду ХХ століття. Однак, вважаємо, що поділ еліти на політичну, освітянську, релігійну, економічну, культурно-творчу, науково-технічну, варто розглядати не як "ієрархію волинської еліти", а "типологічний ряд", "класифікацію" тощо.

У роботі ґрунтовно і всебічно розкрито проблему джерел та шляхів формування національної еліти Західної Волині. Опрацьована авторкою історична література дала підстави виокремити такі джерела становлення української еліти: українські родини, освітні заклади, в тому числі й духовні, громадсько-політичні, релігійні та молодіжні організації, іммігранти з Наддніпрянської України та монастирі краю. Безсумнівною заслугою І. Скакальської є вдала спроба персоніфікації політичних, культурно-освітніх, громадсько-політичних процесів, що були в означений нею відтинок часу в регіоні. Зокрема, цікавими є сюжети про родини Шумовських, Струтинських-Черкавських.

Окреслюючи соціальне становище української еліти Західної Волині, дослідниця класифікує її за ознакою соціально-професійного статусу. Серед різних професійних категорій волинської інтелігенції як найчисельнішу авторка виокремлює представників педагогічних кадрів та духівництво. Крім того, серед

українців Волині були "медичні працівники, інженери, інтелігенція, зайнята приватною юридичною практикою. Незначною у вєсводстві була група науковців та культурно-мистецької еліти". Окрема увага фокусується на такій особливості волинської української еліти, як наявність кількох визначальних статусів. Наприклад, В. Кархут "був не тільки добрим лікарем, але й шанувальником мистецтва, колекціонував картини і книжки".

Одним зі стримувальн чинників розвитку національного життя українців та звуження соціальної основи місцевої еліти авторка аргументовано називає асимілятивний характер урядової політики Другої Речі Посполитої. Значну увагу в монографії приділено висвітленню форм і методів, що їх використовувала польська влада з метою полонізації краю. Центром полонізації на Волині у міжвоєнний період ХХ ст. дослідниця називає Кременецький ліцей. Для боротьби з національною українською елітою часто застосовували методи відверто репресивного характеру, в тому числі ув'язнення окремих громадсько-політичних діячів української громади - Р. Бжеського, братів Козубських, В. Кар-хути, П. Рошинського та інших.

Важливу роль у процесі формування української еліти в умовах польського панування відігравали громадсько-політичні та кооперативні організації. Оскільки найбільш поширеною громадською організацією Західної Волині була "Просвіта", то абсолютно закономірно, що авторка монографії значну увагу приділяє аналізу її діяльності. Не викликає заперечень висновок про те, що "волинська національна еліта чимало зробила у поширенні просвітянських ідей, сприяла розвитку та становленню товариства. Саме через просвітницьку працю розкривається громадський потенціал західноволинської еліти". Інтелігенція Західної Волині впродовж означеного авторкою відтинку часу ініціювала створення низки інших організацій, зокрема, освітянських ("товариство імені Лесі Українки", "Рідна школа", Кременецький відділ Товариства імені митрополита Петра Могили), жіночих ("Союз українок"), молодіжних тощо. Цікавими і фактологічно наповненими є сюжети дослідження, присвячені розкриттю діяльності мистецьких організацій та спільних українсько-польських товариств, що мали на меті шукати шляхи порозуміння між двома народами.

Серйозною школою громадського життя для частини волинської еліти стали кооперативні організації. Як слушно зауважує Ірина Скакальська, "кооперативний рух на чолі з українською інтелігенцією пришвидшував суспільну мобілізацію та національну інтеграцію українців і свідчив про їхнє прагнення опікуватися власними справами".

Значну увагу в науковому дослідженні Ірини Скакальської приділено питанню висвітлення процесу становлення політичної еліти регіону. Авторка докладно зупиняється на характеристиці провідних політичних партій Західної України міжвоєнного періоду, використовуючи багатий краєзнавчий матеріал. Ідеться, зокрема, про діяльність адвоката Б. Козубського, очільника УНДО у Кременецькому повіті, одного з чільних діячів цієї організації - М. Черкавського, активістів підпільного молодіжного крила ОУН "Юнак" у Кременці - І. Шубського, Юрія і Галину Козубських.

Позитивним моментом наукової праці є те, що її авторка, акцентуючи увагу на особливостях волинського регіону, окремо зупиняється на діяльності Волинського українського об'єднання - організації, що фактично виступала політичною базою вєводи Г. Юзєвського. На думку авторки, його члени, насамперед провідні українські політичні діячі, виступали "проторами ідеї порозуміння з поляками". Загалом же в умовах підпольської дійсності українські політичні інтелігенти змушені були боротися й обстоювати інтереси українського трудового люду, піднімаючи важливі суспільно значущі питання на вічах, нарадах, у пресі, а згодом - і з парламентської трибуни.

Окреме місце у структурі національної еліти Західної Волині відводиться православному духовництву. При цьому авторка цілком слушно зауважує, що, "на відміну від Східної Галичини, де священики відігравали провідну роль у житті української спільноти, духовна інтелігенція Західної Волині, серед якої переважали консервативно-традиційні погляди на релігійне та соціальне життя, не завжди була єдиною у розв'язанні багатьох проблем тогочасного волинського українства". Проте дослідниця виокремлює низку особливостей релігійного життя Волині і, відповідно, участі у ньому релігійної еліти. Серед найголовніших - "вимога дерусифікації православної церкви" аж до "відродження української автокефалії"; започаткування священницьких династій, зокрема, Шумовських із с. Мирогоща Дубенського повіту.

Чимало місця в роботі відведено характеристиці діяльності духовної семінарії в Кременці, яку небезпідставно називають кузницею волинських церковних кадрів. У контексті цього авторка аналізує роль і місце в релігійно-духовному житті регіону окремих постаєй з когорти релігійної еліти таких, як: архімандрит Смарагд (С. Латишенков), митрополит Діонісій, митрополит О. Громадський, протоєрей П. Табінський, професори М. Кобрин, В. Біднов, Ф. Кульчійський та інші. Саме вони та низка інших представників духовної еліти краю "внесли вагомий вклад у його громадсько-політичне та освітньо-культурне життя, сприяли формуванню національної свідомості українців, популяризували українську мову, книжку, були захисниками православної віри".

Одним із завдань своєї наукової роботи Ірина Скакальська визначила дослідження освітянської інтелігенції краю як ключового феномена у підготовці кадрів та формуванні державницької еліти українців. Вплив української еліти на освітньо-культурне та господарське життя волинян розглядається авторкою в окремому розділі, у якому докладно аналізує роль освітянської інтелігенції у захисті та поширенні національної освіти. Позитивною стороною цієї частини дослідження є те, що вона позбавлена сухої академічності викладу матеріалу і наповнена конкретними людьми, які виступали суб'єктами культурно-освітніх процесів у Західній Волині міжвоєнного періоду, як-от: Аркадій Животко, Якоб Гофман. Значну увагу в роботі приділено діяльності навчальних закладів Кременеччини - "Мішаної гімназії з українською мовою навчання Сергія Міляшкевича в Крем'янці", гімназії ім. Т. Чацького. Натомість інші навчальні установи регіону залишилися поза увагою дослідниці, крім приватної гімназії в Луцьку, про яку згадується в окремому невеличкому абзаці. На нашу думку, це дещо звужує об'єкт дослідження і не дозволяє розкрити

його масштабність у повному вимірі — як кількісному, так і якісному.

Обґрунтованими є висновки дослідниці стосовно української мистецької еліти Західної Волині, яка знайшла своє вираження у мистецтві та розвитку культури краю. Ірина Скакальська небезпідставно вважає, що "еліта впливала на суспільно-культурні процеси західного регіону, сприяла створенню низки організацій мистецького спрямування".

Одним із напрямків діяльності волинських українських інтелектуалів були наукові дослідження. Дослідниця підкреслює, що "наукову працю представники української еліти поєднували з громадсько-політичною та релігійною діяльністю". Увага авторки переважно зосереджена на характеристиці науковців з огляду на їхній внесок у краєзнавчі дослідження. Серед найвідоміших постатей виокремлюють такі: М. Теодорович, О. Цинкаловський, Й. Новицький, М. Тучемський, Ю. Шумовський, А. Річинський, І. Фещенко-Чоповський, Б. Кобилянський.

На підставі вивчення літературно-художніх творів української інтелігенції краю та спогадів активістів його громадсько-політичного життя авторка спробувала визначити їхні провідні ідеї. На її думку, "художня література, публіцистика вплинули на активізацію національно-визвольного руху на волинських землях. Саме українська книжка та періодика формували національні переконання волинян".

Значну увагу в монографії приділено аналізу української преси, що її видавали у різних містах та містечках Волині. Авторка докладно зупиняється на характеристиці публіцистичних творів, що їх друкували на сторінках пресових органів - часописів "Наша культура", "За соборність", "Духовний сіяч", "Церква і нарід" тощо. Вона зазначає, що публікаціям у таких виданнях "не вистачає чіткого відображення участі української інтелігенції в національно-визвольному русі на Західній Волині міжвоєнного періоду, її праці в товариствах та організаціях". Цю функцію брали на себе партійні видання, серед яких особливо популярними були "Громадський голос", "Діло" та інші.

Безсумнівною заслугою Ірини Скакальської є те, що завдяки проведеному дослідженню вітчизняна історія значно поповнилася новими іменами та фактами. Громадськість має змогу познайомитися з такими досі маловідомими представниками національної еліти, як Б. Козубський, М. Черкавський, М. Тележинський, О. Левчанівська, А. Річинський, М. Кобрин, А. Животко та ін. Проведене дослідження дає підставу стверджувати, що зростання національної свідомості та політичної активності місцевого населення Західної Волині було спричинене активною діяльністю української інтелігенції.

Констатуючи ґрунтовний та комплексний характер рецензованого дослідження, мусимо зазначити, що воно не позбавлене низки недоліків. Викликають заперечення деякі твердження дослідниці, зокрема про те, що "сучасна методологія недостатньо розкриває регіональний рівень еліти та її специфіку". Це не є завданням методології, а радше дослідника, який послуговується певною методологією як інструментом дослідження. Не завжди у роботі витримано логіку викладу матеріалу. До прикладу, авторка пише, що "для того, щоб охарактеризувати соціальне становище української еліти, слід застосовувати поняття «соціальний статус». А вже в наступному реченні розглядається категорія "суспільний статус". На нашу думку, недостатньо глибоко розкриті питання соціального становища української еліти Західної Волині. Робота тільки б виграла, якби авторка зробила аналіз соціального зрізу волинської інтелігенції за ознаками її соціального походження, джерел, матеріального забезпечення, сімейно-родинного стану, побутового облаштування тощо. Зміст підрозділу 6.2. ("Національний дискурс у літературно-публіцистичних творах, мемуарах українських інтелігентів Західної Волині") не зовсім відповідає його назві, оскільки в ньому не стільки розкривається "національний дискурс", скільки аналізується зміст окремих знакових праць волинських літераторів, про що абсолютно правильно вказується у висновках до цієї частини роботи - "розвиток української літератури 20-х рр. XX ст. на Західній Волині...".

Загалом вивчення та критичний аналіз чималої джерельної бази, залучення конкретного фактичного матеріалу дозволили Ірині Скакальській виробити власне бачення досліджуваної проблеми, свідомо підійти до вибору науково-дослідницького інструментарію, принципів і методів пошукової роботи, сформулювати низку аргументованих висновків та узагальнень щодо суті політико-соціальних вимірів та етнокультурних трансформацій української еліти Західної Волині у 1921-1939 рр. роках на засадах історизму, об'єктивності та наукової добросовісності. Тож можемо стверджувати, що побачило світ ще одне вартісне видання, яке сприятиме ґрунтовному та неупередженому вивченню української національної еліти першої половини XX століття.